

- 80 Fink 1999, II, s. 308ff.; Johnsen 2019, s. 39ff.
- 81 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 15.09.1916.
- 82 Hamming 1988, s. 48f.
- 83 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 01.10.1917.
- 84 Ibid, Regnskabsbøger 1912-1920.
- 85 Rasmussen 2006, s. 203, 219-221.
- 86 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – tale til foreningens 50-års jubilæum i 1939; *Fredericia Dagblad* 23., 25. og 27. august 1919.
- 87 *Fredericia Avis* 23.01.1920.
- 88 Johnsen 2019, s. 43f.
- 89 LAFO: A395: Grænseforeningen for Fredericia og Omegn – forhandlingsprotokol, 08.02.1919 og 10.02.1919.
- 90 Johnsen 2019, s. 43f.
- 91 Ibid, s. 45.
- 92 Ibid, s. 11.

Zusammenfassung

Der Artikel deckt die Beweggründe zur Gründung der „Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn“ im Jahr 1889 auf und dokumentiert dessen Hilfe für die Dänisch gesinnte Bevölkerung südlich der Grenze, die nach 1864 preußischer Herrschaft unterlag. Die Untersuchung der Verhandlungsprotokolle und Rechenschaftsberichte des Vereins sowie lokaler Zeitungen zeigt, auf welche Weise die Vereinsmitglieder das Interesse für die schleswigsche Sache vor Ort gefördert und für die weiterhin bestehende Beziehungen zu Dänemark gearbeitet haben.

In der Untersuchung wird dokumentiert, dass sich die Aktivitäten des Vereins allmählich geändert haben, als sich der politische Kampf für die Dänisch Gesinnten aufgrund der zunehmend aggressiven Germanisierungspolitik der preußischen Behörden seit 1898 verschärft hatte. Aufgrund dieser deutschen Politik wuchs die Sympathie für die Dänisch Gesinnten südlich der Grenze. Der dadurch stärkere Fokus auf Politik innerhalb des Vereins führte zu einer stetig wachsenden Mitglieder­schar, die den politischen Kampf unterstützte und Bedürftigen vor Ort half. Darüber hinaus hielt der Verein bis zu den beiden Abstimmungen und der neuen Grenzziehung von 1920 Kontakt zu der Dänisch gesinnten Bevölkerung südlich der noch existierenden Grenze.

Der Beitrag über die „Sønderjydske Forening for Fredericia og Omegn“ vermittelt in seiner quellennahen und mikrohistorischen Analyse einen Eindruck davon, wie das Interesse für die nordschleswigsche Angelegenheit in Dänemark in den 1880er Jahren erst geweckt und bis zur Grenzziehung von 1920 anschließend weiter ausgebaut worden ist.

Pligt, tvang og tilhørsforhold

Pligtforståelse og selvopfattelse blandt dansksindede krigsdeltagere, 1914-1918.

AF STEFFEN LIND CHRISTENSEN

I eftertidens fortællinger om nordslesvigernes deltagelse i 1. verdenskrig nævnes ofte et tvangsaspekt, idet soldater fra det danske mindretal i Nordslesvig måtte kæmpe for den statsmagt, som undertrykte deres nationalitet. Der peges også på, at mange havde håb om tysk nederlag i krigen, men ikke desto mindre opfyldte langt de fleste dansksindede deres pligt, ligesom de samlet set udgjorde pålidelige soldater i den tyske hær. Hvordan forklarer man dette paradoks? Hvordan opfattede dansksindede soldater krigspligten i samtiden, og hvordan kunne den forliges med deres egne selvopfattelser og tilhørsforhold? Disse spørgsmål søger denne artikel at give svar på.¹

Indledning

Da 1. verdenskrig i august 1914 stod til at sætte Europa i brand, mobiliserede flere af Europas stormagter deres militære styrker på baggrund af en almindelig værnepligt. Dette muliggjorde opstillingen af millio­ner af soldater i et hidtil uset omfang, men for den menige soldat fulgte der også et flertydigt forhold med: Den tyske hærs værnepligtige soldater var på den ene side kejserlige undersåtter, underlagt en streng militær disciplin, men på den anden side åbnede opfyldelsen af pligten for påberåbelse af borgerskabsrettigheder.² I den forbindelse er det relevant at undersøge, hvordan en minoritetsgruppe som den danske i Nord­slesvig kunne opfatte en værnepligtig krigsdeltagelse.

Ved krigsudbruddet var udmeldingen fra mindretallets politiske leder, H.P. Hanssen, helt utvetydig: "[...] ligeså energisk, som de danske nordslesvigere har krævet deres statsborgerlige rettigheder respektere, ligeså samvittighedsfuldt vil de opfylde deres statsborgerlige pligter i disse alvorlige tider."³ Tilsvarende tydelig var befolkningens støtte til denne linje, da samtlige militærpligtige nordslesvigere, så vidt vides, adlød indkaldelsesordren i krigens første fem måneder. Over de næste år blev opbakningen dog mindre entydig, og som krigen skred frem, flygtede anslået 2.500 krigspligtige over grænsen til Danmark. Nøgternt set var nordslesvigsk faneflugt således ikke et udbredt fænomen, men

alligevel betydelig nok til, at både de tyske myndigheder og mindretallets politiske organisation, Vælgerforeningen, i løbet af 1915 fik øje for problemstillingen.⁴ Samlet set udgjorde nordslesvigerne dog stadig en pålidelig og duelig soldatergruppe, hvor mere end ni ud af ti gjorde deres pligt. Alligevel har danske historikere traditionelt fremhævet tvangsaspektet i forbindelse med deres krigsdeltagelse og de dansksindedes håb om et tysk nederlag.⁵ Hvordan forklarer vi denne selvmodsigelse?

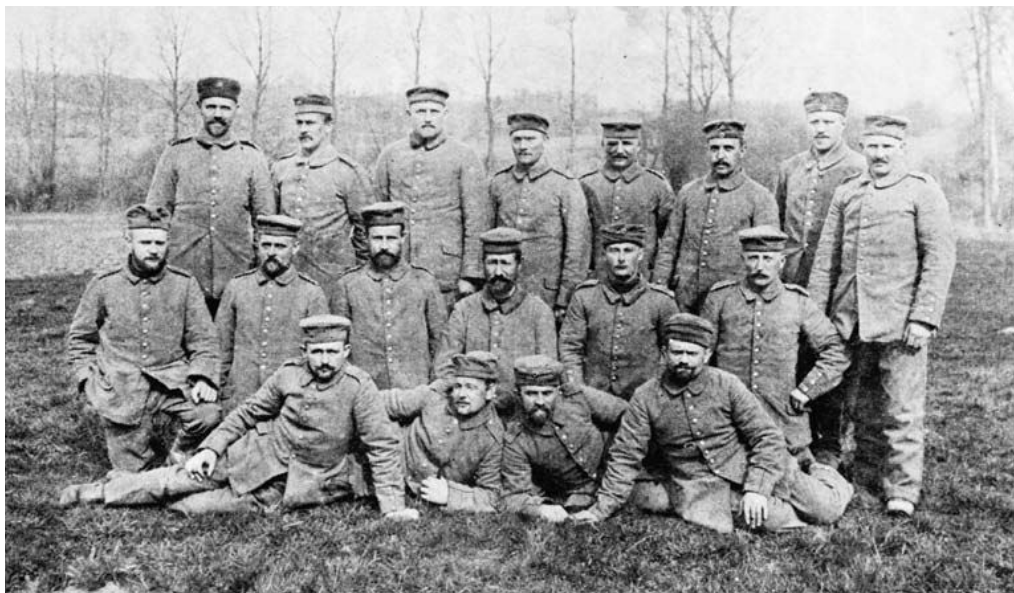
I en tysk samfundskontekst var det organiserede danske mindretal i 1914 et særskilt nationalt fællesskab med et klart defineret politisk mål om en genforening med Danmark. Verdenskrigen kunne eventuelt lede frem til dette mål, men indtil da måtte man acceptere forpligtigelserne ved at indgå i et større tysk samfundsfællesskab, hvor krigsmålet jo snarere sigtede mod en udvidelse af Tysklands grænser. Dette var grundlaget for den dobbelthed, at de dansksindede under 1. verdenskrig på den ene side intet havde at kæmpe for i fællesskabs- og selvopfattelsesmæssig forstand, men kunne soldaterne på den anden side udstå krigens prøvelser, så havde indsatsen, som det skal blive vist nedenfor, været i hjemstavns og danskhedens tjeneste ud fra devisen 'gør din pligt og kræv din ret'. Dansksindede kunne hermed både opfatte krigsdeltagelsen som en påtvunget fremmed sag og som et skridt på vejen til at bevare danskheden i landsdelen. Herved blev der indirekte kæmpet for en dansk sag, som dog var betinget af konflikten udfald og Tysklands position i kølvandet på krigen.⁶ Historiker Claus Bundgård Christensen har netop fremhævet det paradoksale ved, at nordslesvigerne – trods dansk baggrund og selvopfattelse – oftest var loyale soldater, mens præcis samme nationale tilhørsforhold samtidigt kunne virke fremmedgørende og distancerende i forhold til krigen og den tyske hær.⁷ Foruden Christensens stedvise behandling er pligttopfattelsen indirekte blevet undersøgt i Svend Falkner Sørensens bog *Faneflugt* (1989), ligesom spørgsmålet om pligt også blev set i sammenhæng med desertion af historikere såsom N.P. Petersen-Pauli (1921), P. Eliassen (1926) og Karl Alnor (1928) i krigens kølvand. I en bredere international kontekst udgør det desuden en hel forskningsdebat, hvorvidt menige soldater i almindelighed var underlagt tvang eller selv indvilligede i at udkæmpe krigen.⁸

At krigsdeltagelsen og pligtspørgsmålet for de dansksindede blev set i sammenhæng med retten til hjemstavnen, kan der næppe herske tvivl om. De efterkom værnepligten af hensyn til det nordslesvigske samfund og *ikke* til den tyske stat. Ikke desto mindre varierede fortolk-

ningen af pligtens udstrækning og betydning i forhold til hjemstavn og danskhed. Således er det meget sigende, at eksempelvis faneflugt ikke var tabuiseret blandt dansksindede, hverken i samtiden eller efter 1918. Som krigen skred frem var det i stigende grad en beslutning overladt til den enkelte soldat og hans pårørende.⁹ Dermed var der tale om et sammensat pligtbegreb, hvor særligt hjemstavnsfølelsen spillede en central, men ikke altid altafgørende rolle. Det var også en pligtforståelse, som adskilte sig fra eller rakte ud over den rent militære definition, som blandt andet knyttede sig til disciplin og patriotisme. I forhold til deltagelsen i verdenskrigen rummede dansk selvopfattelse altså både en legitimering og en distancering, men der mangler stadig mere konkrete svar på, hvordan soldaterne forstod og eventuelt fandt sig til rette med pligtens paradoksale element, mens krigen stod på. Ny forskning peger på, at svaret i identitetsmæssig forstand skal findes i koblingen imellem danskhed og regional hjemstavnsfølelse, som tilsammen kunne skabe sammenhæng mellem nordslesvigeres danske selvopfattelse på den ene side og deres militære stabilitet i tysk uniform på den anden. En hovedpointe er her, at regional selvforståelse hang uløseligt sammen med danskheden, selv blandt meget bevidst dansksindede og nationalpolitisk engagerede nordslesvigerne.¹⁰

Denne artikel undersøger, hvordan en række udvalgte dansksindede krigsdeltagere opfattede pligtspørgsmålet, mens krigen rasede. Det sker ud fra tre overlappende rammeforståelser af krigsdeltagelsen: 1) som en borgerpligt i tysk statsborgerkontekst, 2) som en borgerpligt mod hjemstavn og danskhed samt 3) som et udtryk for tvang. Det kildemæssige grundlag er brev- og dagbogsmaterialer skrevet af 15 soldater, og materialet er udvalgt sådan, at der er opnået spredning i forhold til alder, tjenesteform og -sted samt demografi og socioøkonomisk baggrund. I centrum for analysen er en række personer, som fik deres breve og dagbøger udgivet efter krigen og derved kom til at stå som repræsentanter for eftertidens fortælling om den dansksindede krigsdeltagelse, særligt Mikael Steffensen (Styding), Kresten Andresen (Ullerup), Thorvald Dau (Broballe) samt brødrene Peter og Jeppe Østergaard (Stursbøl).¹¹ Hertil kommer soldaterne Mathias Mygind (Øster Lindet), Hans Bruun (Skodsborg), Hans Lorentzen (Tråsbøl), Thyge Thygesen (Stepping) og Iver Henningsen (Haderslev), hvis materialer er blevet publiceret inden for de seneste 30 år.¹² Desuden er upubliceret materiale inddraget fra Hans Moos (Nybøl), Hans Lausten-Thomsen (Roost), Jens H. Møller (Augustenhof), Lorens Jepsen (Valsbøl) og Friedrich Nissen (Sunds-

mark). Materiale fra de udvalgte soldaters arkiver, som ikke indgår i de udgivne kildesamlinger, er ligeledes inddraget i det omfang, det har været tilgængeligt. Sidst, men ikke mindst tager artiklen afsæt i pjecen *Pligtspørgsmaalet* (1917) som indgang til en dansk forståelse af pligtbegrebet i samtiden. Metodisk har artiklen taget et kvalitativt og diskursanalytisk afsæt i de udvalgte soldaters egne refleksioner og ytringer, som de blev nedfældet i samtidige kilder.¹³ Det er ikke hensigten at drage generelle konklusioner på vegne af samtlige nordslesvigske krigsdeltagere, men derimod at vise den forskelligartethed og dynamik i synet på krigen og den danske selvopfattelse, som kunne forekomme blandt dansksindede nordslesvigere. Således er en gruppe af veluddannede, selvreflekterende og ikke mindst stærkt dansksindede soldater, især Mikael Steffensen, Peter Østergaard, Hans Moos og Mathias Mygind, mest fremtrædende i den nedenstående analyse. Selve spørgsmålet om pligt undersøges desuden i sammenhæng med den måde, hvorpå soldaterne gav udtryk for kollektiv selvopfattelse og fællesskabsforståelse, da dette ofte er vævet uadskilleligt sammen i kilderne.¹⁴

Gruppefoto af nordslesvigere på vestfronten i foråret 1915. Yderst til venstre ses Peter Østergaard (stående) og Kresten Andresen (siddende). Billedkilde: Marius Skar, 1931: "To Faldne Brødre – Breve fra Jeppe og Peter Østergård hjem til Nordslesvig".

Et samtidigt syn på pligt

I 1917 blev en politisk pjeces med titlen *Pligtspørgsmaalet* udgivet anonymt i Danmark. Tekstens formål var at redegøre for og begrunde de dansksindede nordslesvigeres pligt som krigsdeltagere. Reelt udgjorde pjecen et forsvarsskrift for Vælgerforeningens politiske standpunkt, men samtidig – og det kan synes paradoksalt – blev den i høj grad også et moralsk forsvar for de nordslesvigske desertører. Hermed udgør pjecen ikke et upartisk indblik i samtidens pligtoplevelser, men den viser med al tydelighed den kompleksitet, der fulgte med overvejelser om pligt, krigstjeneste og faneflugt, ligesom den er en interessant og værdifuld kilde til dansksindet pligtforståelse.

Pjecens forfatter inddelte pligtbegrebet i hele ni kategorier, som ikke alle skal vendes her. Overordnet set blev 'den statsborgerlige pligt' til at adlyde og indordne sig staten accepteret, men omvendt var de dansksindede for det første naturligvis fritaget for en 'fædrelandsforpligtelse', idet de ikke anerkendte Tyskland som deres fædreland, og for det andet var især værnepligten behæftet med tvang, da de dansksindede i forfatterens optik måtte kæmpe og dø mod deres vilje. Ikke desto mindre var der en moralsk sideeffekt ved denne tvang. For opfyldelsen af værnepligten kunne betragtes som en beskyttelse af de civile nordslesvigere, som ellers ville blive udsat for hævnakter og yderligere undertrykkelse, hvis pligten blev nægtet gennem faneflugt.¹⁵ Herudover blev 'soldaterpligten', det vil sige den militære pligt til at adlyde ordre, desuden udsondret i pjecen, da bevæggrundene for at indtræde i hæren blev betragtet som fuldstændig individuelle. Når valget var truffet, blev sindelagene til gengæld neutraliseret, ligesom motiver og politisk ståsted måtte vige for disciplinen. Derimod var netop kombinationen af tvangsaspektet og soldaterpligten ifølge forfatteren på den ene side et tegn på, hvor ærbare og gode soldater nordslesvigerne var, og på den anden side et bevis for, at deres hjerter ikke var på tysk side. Således fremgår det selvmodsigende aspekt af krigstjenesten også af *Pligtspørgsmaalet*. Den sidste pligtkategori, der skal nævnes her, er 'rømningsmandens pligt', og heri findes pjecens reelle kerne: Ingen form for pligt eller tilknytning til hjemstavnen kunne få rømningsmanden til at udkæmpe krigen. Ifølge forfatteren var antallet af nordslesvigske desertører i 1917 taget til, da et tilstrækkeligt offer var blevet bragt for at forhindre endnu hårdere forfølgelser i hjemstavnen fra myndighedernes side. Desuden vurderede rømningsmanden, at han varetog Nord-

slesvigs interesser bedre ved at flygte. Kort sagt havde desertører ingen moralske forpligtelser over for stat eller militærvæsen, og de agtede i stedet at tjene hjemstavnen *efter* krigens afslutning.¹⁶

Ved nærmere eftersyn er der dog flere diskutabile antagelser i *Pligtspørgsmaalets* udlægning, især med hensyn til rømningsmandens pligt. Eksempelvis er der intet, som tyder på, at antallet af desertører steg ud fra en betragtning om, at nordslesvigerne havde bevist deres værd eller ofret nok, hvorfor også Vælgerforeningen officielt blev ved med at tage afstand fra faneflugt. Antallet steg kraftigt, især fra 1916, men dette skal nok nærmere tilskrives de store slag ved Verdun og Somme, og desertion knyttes i nyere undersøgelser i højere grad til kamptræthed og frygt for at miste livet end til moralske eller nationale overvejelser.¹⁷ Man kan også argumentere for, at rømningsmænds ønske om at være til gavn for hjemstavnen efter krigen var betinget af et tysk nederlag i krigen eller alternativt et markant regimeskifte i Tyskland, men dette var der på ingen måde udsigt til i 1917.

I bund og grund er *Pligtspørgsmaalet* et udtryk for forskellige anskuelser af krigstjenesten i samtiden. Det være sig internt i Nordslesvig, hvor forfatteren på den ene side ikke kunne vælge side i spørgsmålet om, hvorvidt pligt troskab eller desertion var det rigtige, men på den anden side tydeligvis forsvarede og fremhævede rømningsmænd ud fra et moralsk standpunkt. Hertil var pjecen også rettet mod Danmark, hvor der ifølge forfatteren fandtes et forvrænget syn på spørgsmålet om pligt og faneflugt.¹⁸ I dette lys var pjecen en protest mod danskeres forsøg på at sætte nordslesvigerne i bås og definere 'danskindet' eller moralsk korrekt adfærd i den meget svære situation, som krigen skabte for minoritetsgruppen.

Den statsborgerlige pligt

Spørgsmålet om pligt opfyldelse eller protest havde faktisk været et grundlæggende stridspunkt blandt dansksindede politikere allerede fra slutningen af 1860'erne. Oprettelsen af Vælgerforeningen i 1888 kan ses som et af de afgørende skridt væk fra den hidtidige protestpolitik, men blandt foreningens medlemmer var der i de følgende årtier stadig betydelig modsætning mellem et forhandlingssøgende flertal og oppositionens protestlinje. De sidstnævnte ønskede en kompromisløs protestpolitik med udgangspunkt i det såkaldte retsstandpunkt, hvor målet var genforening med Danmark ud fra retskravet i Pragfredens § 5. Dette var

en kortsigtet politik, som forudsatte en snarlig politisk omvæltning, der kunne udløse en folkeafstemning 'i Slesvigs nordlige distrikter'.¹⁹ Med verdenskrigens udbrud i 1914 var der potentielt udsigt til netop dette, men udfaldet af krigen forblev usikkert helt frem til sommeren 1918.

Igennem hele krigen fastholdt Vælgerforeningen derfor også den mere langsigtede holdning, at nordslesvigerne burde gøre deres pligt og bevise sig som lovlige statsborgere. Da faneflugt var blevet oftere forekommende i juli 1915, vedtog man tilmed en udtalelse til foreningens protokol, hvori man tog afstand fra den stigende desertion. Udtalelsen var dog ikke offentlig, og man undskyldte faneflugten med militærets nationale chikane. Både protest- og forhandlingstilhængerne stod samlet på dette punkt, og man kan hermed anse protokoludtalelsen som en form for kulmination på den nordslesvigske forhandlingspolitiske linje. Det fælles fodslag kunne imidlertid ikke fuldstændig slette uenighederne fra før 1914, og modsætningen blev også reflekteret i krigsdeltagernes egne holdninger til krigspligten, selv blandt soldater, der accepterede pligten og bar den til det sidste. Som det vil blive vist i det følgende, syntes for eksempel soldaterne Peter Østergaard, Mikael Steffensen og Thorvald Dau at have abonneret på den pragmatiske linje, hvor krigsdeltagelsen kunne retfærdiggøres som en beskyttelse af hjemstavnen og et skridt på vejen mod et fremtidigt politisk endemål. Derimod syntes især Mathias Mygind at have været af den opfattelse, at omkostningerne ved krigstjenesten var for store.²⁰

Man kan pege på et retsligt aspekt i både Vælgerforeningens pragmatiske linje og i *Pligtspørgsmaalet*. Som borger måtte man deltage i statens opretholdelse og følge dens love. Med andre ord var der indlejret en bestemt forståelse af statsborgerskabsbegrebet, der indeholdt et ideal om aktiv deltagelse og en balance mellem rettigheder, pligter og lighed.²¹ Dansksindede kunne hverken effektivt eller med nogen ret kræve fulde statsborgerlige rettigheder og friheder i Tyskland, hvis ikke de selv deltog i det fællesskab, som staten udgjorde. Således var det retslige aspekt hævet over eksempelvis det nationale sindelag, så længe det sikrede en status som fuldgyldigt medlem af samfundet, men heri lå netop kampen set fra et dansksindet perspektiv. Retslig forpligtelse kunne nemlig hverken afkræve entusiasme eller patriotisme, og for flere dansksindede, såsom Kresten Andresen og Hans Moos, var værnepligten noget, der kun skulle efterkommes med en acceptabel minimumsindsats.²² Det var derimod ikke tilfældet for den 40-årige vognmaler Iver Henningsen, der i 1915 meldte sig frivilligt og tjente

som blandt andet sanitetssoldat på østfronten. Hensynet til familien spillede en rolle i hans tolkning, da ingen pligtfølelse var stærkere end den rettet mod hans familie,²³ men derudover havde han en ganske positiv opfattelse af krigspligten. Han anskuede den netop inden for en statsborgerlig kontekst, hvori forsvaret af hjemstavnen nødvendig gjorde, men også retfærdiggjorde indsatsen.²⁴ Ligeledes tyder det på, at en form for soldaterideal gjorde sig gældende for Henningsen. Således bød nordslesvigsk faneflugt ham imod, da han fandt det uoprigtigt og en "uforsvarlig fejhed", som tilmed skadede de pligttrøst muligheder for både orlov og militært avancement, ligesom han også mente, at der på grund af desertionerne ville: "[...] blive trukket strenge Toiler for Nord Schw" efter krigen.²⁵ Det er gennemgående i Henningsens breve, at han så sig selv som en pligtopfyldende soldat,²⁶ og i hans øjne var krigspligten ufravigelig som statsborger, og med den fulgte værdier som troskab, ansvarsbevidsthed og oprigtighed. Så på trods af, at Henningsen selv skrev, at han havde "dansk blod i årerne"²⁷, synes national selvopfattelse overordnet set ikke at have spillet nogen betydningsfuld rolle for hans forståelse af krigspligten.

For så vidt kunne dansksindede godt være af den opfattelse, at værnepligten overgik eller i hvert fald kunne adskilles fra national observans og politiske holdninger.²⁸ Til gengæld belastede tilfælde af diskrimination fra militærmyndighedernes side en sådan sondring. Mange nordslesvigere oplevede tilfælde af diskrimination, især i forhold til orlov og forbud mod benyttelsen af det danske sprog, og deres reaktioner varierede fra uforståenhed eller en pragmatisk holdning til stærk forargelse.²⁹ Gårdmandssønnen Thyge Thygesen på 22 år var en af de dansksindede soldater, som krigen igennem var forbitret over sådanne tilfælde, fordi det i hans øjne blotlagde en ubalance i forholdet mellem ret og pligt. Thygesen tjente som infanterist på vestfronten, og for ham var orlovsspærring ikke blot diskriminerende, men også unødvendig og kontraproduktiv. Han var af den opfattelse, at der burde vises hensyn til individet, når soldaten gjorde tjeneste med livet som indsats.³⁰ Det viser opfattelsen af et gensidigt forhold mellem statsborgersoldaten på den ene side og hæren som repræsentant for staten på den anden. I et internationalt perspektiv kunne værnepligten da også aktivere en selvforståelse som netop statsborger blandt soldater i både den tyske og britiske hær, hvor soldaternes indsats ved fronterne i sidste ende gik hånd i hånd med deres borgerrettigheder, men i første omgang blot afkrævede respekt for soldaterne og deres rettigheder i felten.³¹

Et andet eksempel er den 23-årige landmand, Thorvald Dau. Han tjente som infanterist fra krigen begyndelse, kæmpede på såvel øst- som vestfronten og modtog både forfremmelse og udmærkelse i krigens løb.³² I starten af 1918 havde han ikke desto mindre fået inddraget sin orlov. Han var ganske bevidst om sin egen indsats som soldat og fandt det derfor latterligt, at myndighederne på grund af hans danske sindelag stillede spørgsmålstejn ved hans pligttrøst, især når han ved fronten modtog påskønnelse fra både soldaterkammerater og foresatte.³³ Både Thygesen og Dau savnede altså anerkendelse og forståelse for deres indsats, og de synes at have været opmærksomme på værdier som hæderlighed og ikke mindst retfærdighed i forholdet mellem soldaternes indsats og den behandling, de modtog. Thyge Thygesen overlevede krigen, mens Thorvald Dau døde den 1. maj 1918 efter at være blevet såret på vestfronten.

Thorvald Dau (1891-1918) drog i felten i august 1914. Han kæmpede på både øst- og vestfronten og modtog såvel forfremmelse som udmærkelse i krigens løb. I april 1918 blev han hårdt såret af et granatnedslag, som i sidste ende kostede ham livet. Han døde på et lazaret i Rumancourt, Frankrig den 1. maj 1918. Billedkilde: Museum Sønderjyllands Medie Arkiv, B42565.

I lyset af det ovenstående kan man se omridset af en pligtforståelse, der udsprang fra den statsborgerlige kontekst, som værnepligten tilhørte.³⁴ Spørgsmålet er dog, hvor stærk og varig en sådan pligtoplevelse var. I takt med, at krigen trak ud, slagene blev mere intense, og tabene steg, indfandt en krigstræthed og stigende desertion sig blandt nordslesvigerne. Dette sandsynliggør, at den enkelte soldat havde behov for at knytte sin pligtforståelse til noget ud over den statsborgerlige ramme – noget mere meningsgivende og retfærdiggørende. Dette blev blandt flere dansksindede fundet i sammenknytningen af danskheden og tilhørsforholdet til hjemstavnen.

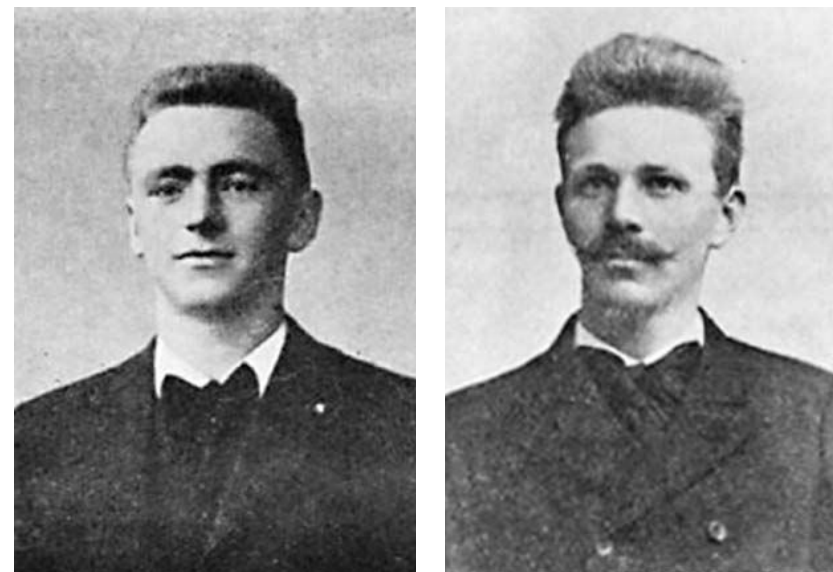
Hjemstavnen, danskhed og borgerligt

Unge, veluddannede gårdmandssønner, såsom Kresten Andresen, Mikael Steffensen og brødrene Østergaard, er i eftertiden ofte gjort til repræsentanter for den dansksindede krigsdeltagelse.³⁵ I deres breve og dagbøger ser man ofte en fremhævelse af hjemstavnsfølelse og danskhed i tilknytning til pligtspørgsmålet. At netop disse soldater ikke blot lagde stor vægt på hjemstavnen, men også tænkte deres krigsindsats og danskhed ind i en specifik regional sammenhæng er interessant, da en betoning af regional selvopfattelse ofte er gledet ud af eftertidens genfortællinger til fordel for et dansknationalt fokus. For soldater som Steffensen og brødrene Østergaard var pligtoplevelsen ikke kun udtryk for en indledningsvis accept. Tværtimod blev opfattelsen af at kæmpe for hjemstavnen fastholdt selv efter 1916, men tilsyneladende ikke som et håb om en snarlig genforening. Grundet en udbredt forventning om tysk sejr i krigen var der nærmere tale om et længere sigte – på linje med Vælgerforeningens standpunkt – hvor krigsindsatsen som minimum skulle sikre en fortsat kamp for den danske sag i fremtiden, men forhåbentlig også kaste bedre vilkår af sig i en tysk samfundskontekst.

Den 23-årige Jeppe Østergaard var beskæftiget i landbruget, da han i sommeren 1913 påbegyndte sin aftjening af værnepligten. Derfor blev han kort efter krigens udbrud sendt til østfronten som infanterist, hvor han faldt i oktober 1914. Inden afgang til fronten beskrev han krigstjenesten som en ubehagelig nødvendighed, der dog også rummede både et ansvar og potentialet for noget positivt: "Man må lære at forstå det uundgåelige, tunge i skæbnen, handle derudfra og så gøre sin pligt. Nordslesvigs sønner er nu spredt til alle sider. På Europas slagmarker vil manganen en lade sit unge blod, men mange vil også vende tilbage,

rigere og bedre, end de drog bort. Kærligheden til hjemstavnen uddybes i det fremmede. Tro mod vor fortid vil vi i fremtiden atter fylde vor plads og gøre vor pligt, som enhver alt gør det her."³⁶ Derved spillede pligten mod hjemstavnen en stor rolle for Jeppe Østergaard, og den aktive deltagelse i krigen stod for ham som den rette vej at gå for danske nordslesvigerne.

En enslydende opfattelse findes hos Jeppe Østergaards storebror, Peter, i forbindelse med faneflugtsproblematikken. Han var 28 år og beskæftiget i landbruget ved krigsudbruddet. I december 1914 ankom han til vestfronten som infanterist, og her mistede også han livet i kampene ved Somme i august 1916. I et af hans breve ser man, at han i juli 1915 blandt andet gjorde sig tanker om det snævre fællesskab blandt nordslesvigerne, og han kunne ikke få sig selv til at flygte over grænsen til Danmark, mens nordslesvigerne stadig udkæmpede krigen. Ansvarsfølelse over for hjemstavnsfællesskabet spillede en central rolle, men fremtidsperspektivet var også vigtigt, da han på dette tidspunkt

Portrætfotografier af Jeppe Østergaard (1891-1914) t.v. og Peter Østergaard (1886-1916) t.h., sandsynligvis taget før 1914. Jeppe faldt den 26. oktober 1914 ved Kobylín i Polen og Peter den 3. august 1916 nær Pozières under de hårde kampe ved Somme. Billedkilde: Marius Skar, 1931: "To Faldne Brødre – Breve fra Jeppe og Peter Østergård hjem til Nordslesvig".

ikke troede på, at en eventuel fred ville ændre på Nordslesvigs status som nationalt undertrykt grænseregion i Tyskland.³⁷ Tilsvarende havde den 25-årige gårdmandssøn Hans Moos overvejet faneflugt, før han i august 1914 blev sendt til vestfronten som infanterist. Men efter godt et år i felten understregede han, "[...] at vor gode retfærdige danske sag er bedst tjent med, at alle unge står, hvor pligten sætter dem."³⁸

Her er det en vigtig pointe, at der blandt nordslesvigerne herskede en udbredt opfattelse af, at Tyskland ville vinde verdenskrigen. Således kæmpede man som dansksindet i første instans for landsdelens anerkendelse og status i den tyske stat. Alternativt måtte man håbe på tysk nederlag, og da Moos i januar 1916 kun kunne forestille sig en tysk sejr, påvirkede det hans opfattelse af pligten og dens formål:

[...] alt er revet ud af sin rette sammenhæng, og alt er forvirret. Det er for mig, som grunden er borte under mig. Jeg tvivler næsten på alt. Jeg synes, det kan ikke være ret, at t. skal sejre, og alt ser jo ud derefter. [...] Så kommer der anden tvivl, modløshed og ja det hele synes meningsløst for mig.³⁹

At det på alle måder var en vanskelig og kompliceret situation, som dansksindede befandt sig i, tydeliggøres kun af, at Moos i begyndelsen af krigen havde givet udtryk for, at man som soldat kun kunne håbe på tysk sejr.⁴⁰ Dette var dog med den enkeltes chance for overlevelse for øje, men det viser, at opfattelse og fortolkning af krigsdeltagelsen kunne ændre sig over tid og ud fra omstændighederne.

Det er også værd at bemærke, at Moos ikke udtrykte en følelse af tvang eller overvejede faneflugt. Både før og efter det ovenfor citerede brev gentog han, at han ville gøre sin pligt, lige meget hvor svær han fandt den: "Det er jo det eneste sted, hvor jeg kan gavne mit kære lille hjemland og dem, der kommer levende ud af denne elendighed."⁴¹ Moos fordømte ikke faneflugt, men han mente altså, at han udelukkende kunne gavne Nordslesvig ved at gøre sin pligt, og det fastholdt han, indtil han faldt i maj 1916. Hans tanker om hensyn, ansvar og fællesskab tyder på en kobling mellem hjemstavnsfølelse og danskhed, som ikke kunne varetages eller opretholdes som rømningsmand i Danmark.

Det er også i forventningerne til fremtiden, at pligtens berettigelse tydeligst fremgår hos Peter Østergaard. I et brev fra februar 1916 nævnte han arbejdet for danskheden i det civile liv, og hvordan krigen ville

påvirke dette fremover. Denne tankerække ledte ham frem til, hvorfor han deltog i krigen, og hvorfor han ikke kunne se sig selv leve andre steder end i Nordslesvig, ligegyldigt hvilket udfald krigen måtte få:

Ved at tænke mig ind i fremtiden, så må jeg jo gå ud fra noget fast, og dette er og bliver for os nordslesvigere et hjem, et hjem, hvor vi kan arbejde for det, der er os kært, både den daglige gerning og den folkelige og åndelige [...] jeg kan da ikke tro, at de [tyske myndigheder] kan gøre os det så hedt derhjemme efter dette, at vi skulde løbe af os selv. Nej, vi er der [i Nordslesvig], og vi bliver der, ikke af kærlighed til dem, men til alt, hvad der er vort. Og det er også kun derfor, vi er her [ved fronten].⁴²

Gjorde nordslesvigerne blot deres pligt, kunne forholdene i hjemstavnen efterfølgende i hvert fald ikke forværres, og det var kærligheden til hjemstavnen og den danskhed, kultur og arv, der var knyttet hertil, som gjorde pligten udholdelig. På dette tidspunkt forestillede hverken Peter Østergaard eller Mikael Steffensen sig, at landsdelen ville blive indlemmet i Danmark efter krigen. Derfor var en tilværelse i Danmark også lig med fravælgelse af det nære nordslesvigske fællesskab og tilhørsforhold. En sådan opfattelse understreger hjemstavnsfølelsens betydning i en dansksindet selvopfattelse. Uden en reel forventning om genforening, som sandsynligvis allertidligst opstod i efteråret 1918, forblev muligheden for at hævde og udleve danskheden 'derhjemme' det væsentligste formål med krigsdeltagelsen.⁴³

Mikael Steffensen var landbrugskonsulent og 27 år, da han kort efter krigsudbruddet blev indkaldt. Han tjente ligeledes som infanterist på vestfronten, hvor han faldt under kampene i Flandern november 1917. I et brev til sin kommende forlovede, Anna Jensen, skrevet i november 1916, kan man tydeligt læse hans opfattelse af krigsdeltagelsens formål og berettigelse. Her ser man både, hvor central den regionale selvopfattelse var i Steffensens selv billede, og ligeså opfattelsen af et klart regionalt betinget formål med krigsindsatsen, som udgjorde en kamp for "det dyreste og bedste, vi ejer". Derfor gav han sin forlovede såvel som alle nordslesvigere i al almindelighed følgende opfordring: "[...] hold ud, vær stærk, for vort land, for vor fremtid, for Deres venners og for Deres egen Skyld."⁴⁴ Steffensen kan næsten ikke have sigtet til andet end en dansk fremtid for Nordslesvig, men her forstået i bredeste forstand og i første omgang næppe som en genforening. Dette udgør på

sin vis en kontrast til fortællingen om, at nordslesvigere var tvunget til at kæmpe en fremmed sag. For sideløbende med denne opfattelse kunne der også henvises til noget meningsfyldt i krigsdeltagelsen i form af en indsats for hjemstavnen.

På trods af at være udpræget dansksindet og også aktiv i den danske bevægelse udpegede Mikael Steffensen i et upubliceret brev til Anna Jensen fra september 1917 ikke Nordslesvig eller Danmark, men faktisk eksplicit "mit elskede Slesvig" som sit fædreland.⁴⁵ Det er et tydeligt eksempel på, at skillelinjerne mellem danskhed og regionalt tilhør ikke sjældent var udvisket i samtidens sprogbrug,⁴⁶ og på den baggrund er det også rimeligt at antage, at Steffensens selvforståelse og fremtidshåb i højere grad knyttede sig til den hjemlige region end et overordnet nationalt fællesskab, som inkluderede Danmark. Dette afspejles også i, at han faktisk rejste hjem fra et ophold i Danmark, da krigen brød ud: "[...] for i alle tilfælde ikke selv at forskertse den ret og den pligt som jeg har overfor stammen. Det brænder i mig for at virke for den plet jord, som fædrene gav mig i arv. Nedarvet kærlighed til mit land og mit folk har vist mig den vej, jeg burde gå."⁴⁷ Slesvig var Steffensens land, danske slesvigere hans folk, og inden for dette fællesskab fandt han det tætte og

Mikael Steffensen (1887-1917) fotograferet iført uniform og stålhelmet i 1916/1917. Han kom til vestfronten i slutningen af 1914 og tjente som infanterist og ordonnans. Han faldt den 28. november 1917 i nærheden af byen Halluin i Frankrig ramt af en britisk shrapnel-kugle. Billedkilde: Lokalthistorisk Arkiv for Vojens-området, B3163.

håndgribelige bånd til slægt, arv og jord. Identitetsmæssigt var Steffensens pligttopfattelse således nok bundet op på en danskhed, men denne var solidt fæstet og afgrænset til en slesvigsk ramme og selvforståelse.

Selvom pligten og krigstjenesten kunne anskues som meningsfyldt og formålsrettet, kunne den samtidigt opleves som yderst tung, ligesom tvivlen sagtens kunne råde. Ikke desto mindre fastholdt Steffensen, at pligtopfyldenhed var vejen frem for et dansk Nordslesvig, på trods af at krigen medførte et stort tab og en endnu større smerte i landsdelen.⁴⁸ Alligevel viser et brev fra oktober 1917, hvordan også han havde været ved at miste modet på grund af den indirekte karakter, som formålet med krigstjenesten havde, ligesom det er tydeligt, at han befandt sig i et modsætningsforhold til militæret og de tyske krigsmål. Af samme grund ville Steffensen ikke fordømme faneflugt, selvom han ikke selv kunne tage et sådan skridt: "[...] jeg står på det, jeg har sagt, jeg kan ikke andet. Mit land kan kræve det af mig. Det er vejen til at væрге mit land, selv om vejen er hårdere, end mennesker kan udholde alene."⁴⁹

Brevet viser tydeligt det paradoksale ved krigsdeltagelsen. På den ene side var pligten ikke blot i modstrid med Steffensens selvbillede og overbevisning, men også grænsende til uudholdelig. På den anden side var den ufravigelig, berettiget og moralsk forsvarlig. Selvom det var muligt at knytte en 'dansk sag' til krigen, var den ikke desto mindre kun bagvedliggende og betinget af en ukendt fremtid. Derfor krævede en sådan forståelse af pligten og dens formål en stærk overbevisning for at være tilstrækkelig. Den kolossale mentale og fysiske byrde, som krigsdeltagelsen udgjorde på såvel et individuelt som et kollektivt plan, og den usikkerhed, den var behæftet med i forhold til endemålet, gjorde, at der i det danske miljø sjældent blev taget afstand fra faneflugt. Det var den enkeltes valg, men i det omfang, faneflugt kunne tages som et udtryk for en national observans eller et nationalt tilhørsforhold, må desertionen have været knyttet til en anden vurdering af den danske sag end den, som for eksempel Steffensen, Peter Østergaard og Hans Moos abonnerede på. I denne forbindelse udgør det efter min vurdering ikke en overfortolkning at antage, at dansknationale og foreningsaktive nordslesvigere som Mikael Steffensen kunne forstå sig selv som tilhørende et Nordslesvig, der i tilhørsforhold og fællesskabsopfattelse udgjorde noget særskilt fra Danmark. Steffensen italesatte i hvert fald et dansk-slesvigsk fællesskab som noget mere end blot en dansk befolkningsdel på et stykke dansk jord i tysk besiddelse. Derfor var krigsdeltagelsen i hans øjne den rette måde at væрге sit land.⁵⁰

En sådan opfattelse kunne styrkes, hvis man – i modsætning til Hans Moos – ikke antog et fuldstændigt tysk nederlag som nødvendig for en forbedring af danskhedens vilkår i Nordslesvig efter krigen. Eksempelvis anså Thorvald Dau i november 1917 stadig en tysk sejr som sandsynlig, men det ændrede ikke hans positive syn på fremtiden. Dau troede nemlig på, at krigens afslutning kunne medføre en ny international, diplomatisk orden, der ville tilgodese mindretal samt skabe større demokratisk udvikling og frihed ikke blot i Tyskland, men også i resten af Europa. Hans umiddelbare, kortsigtede fremtidshåb var således tilsyneladende heller ikke en genforening med Danmark, men større statsborgerlig lighed og frihed inden for en reformeret tysk stat:

Jeg tror ikke, at den tyske front kan rendes over ende [...], selv om i et for Tysklands gunstigste tilfælde den russiske revolution med Lenin som sejrherre og Italiens fuldstændige nederlag ville bringe begyndelsen til freden med en sejr for Tyskland, så tør man dog ikke vente, at spirerne af Tysklands demokratiske politik ville blive kvalt dermed. De hører ikke op med freden, men fører denne politik ikke netop derhen, hvor fornuftige folk i modstanderens lejr vil mere? Og hvorfor skulle man ikke have lov til at tro, at hvad der ikke nåedes under krigen, det vil komme bagefter ikke i en blodig kamp, men oparbejdes af partier i alle lande, der bringer frihed og lige ret for enhver. Så kommer også den gode dag for os i vort kære Nord Slesvig. Den dag vil ingen hindre os i at bruge vort modersmål, og den dag vil vi med helt andre øjne kunne se på det tyske folk, der er rensat for dem, der var skyld i vores skæve øjne til dem.⁵¹

For Daus vedkommende var forventning og håb altså sammenfaldende med udfald og konsekvens af krigen. I hans øjne var voldspolitikens uundgåelige bankerot, som H.P. Hanssen havde udtrykt det på det danske årsmøde i juni 1914, altså ikke nødvendigvis et resultat af et tysk nederlag i verdenskrigen. Hvis Tyskland rensede sig selv for militarisme og fjernede tvangsregimentet, var der for Dau også mulighed for national forsoning.

Denne meget håbefulde anskuelse kan forklare, hvordan selve krigsdeltagelsen tilsyneladende ikke fremkaldte samme modløshed hos Thorvald Dau som hos Hans Moos og, som det skal vises nedenfor, også hos Mathias Mygind. Håbede man således som dem på et tysk nederlag, så fremstod krigsdeltagelsen unægtelig selvmodsigende, om end man godt kunne retfærdiggøre denne som en kamp for danskheden. Derfor er det ikke usandsynligt, at jo stærkere en dansk bevidst-

hed og nationalpolitisk observans var bundet op på den regionale hjemstavns for en nordslesviger, uden at det inkluderede et håb om en snarlig dansk-tysk grænseændring, desto større udholdenhed havde han som soldat. Var han dertil af den opfattelse, at *også* tysk sejr kunne skabe en mere ønskværdig dansk position i det tyske samfund, så kunne tjenestens selvmodsigende karakter overvindes. I dette lys kunne krigsdeltagelsen fremstå ikke bare meningsfyldt, men også som den sikreste vej til bedre vilkår for danskheden i hjemstavnen.

Til gengæld var en sådan indstilling på ingen måde givet, hvilket Hans Lausten-Thomsen er et eksempel på. Han var 36 år, da han i august 1914 drog i felten som militærlæge. Han tjente hovedsagelig på vestfronten, først tæt ved frontlinjen og senere på lazaretter i baglandet, men fra oktober 1918 blev han overflyttet til østfronten, hvor han tilbragte krigens sidste tid. Tilsyneladende så Lausten-Thomsen med meget kritiske øjne på tankerne bag den nordslesvigske pligttopfattelse. Således skrev han i november 1918, at nordslesvigerne var "[...] rede til at vove livet for penges og ejendoms skyld!"⁵² Som dansksindet protesttilhænger anså Lausten-Thomsen muligvis krigsindsatsen som udspringende fra den etablerede gårdmandsstands materielle og økonomiske egeninteresser. Under alle omstændigheder viser hans bemærkning både nuancerne og kompleksiteten ved krigsdeltagelsen. For med denne opfattelse kan Lausten-Thomsen heller ikke have abonneret på det synspunkt, at nordslesvigerne kæmpede for en sag, der ikke var deres egen. For hvis der var bagvedliggende økonomiske motiver for krigsindsatsen, måtte nordslesvigske egeninteresser også have været på spil, blot ikke de rette ifølge Lausten-Thomsen.

Tvang?

Hans Schultz Hansen er en af de danske historikere, der har fremhævet, at den følelse af meningsløshed, som greb en stor del af soldaterne i almindelighed under 1. verdenskrig, havde en ekstra dimension for de dansksindede, da "de var tvunget til at kæmpe for det land, der undertrykte deres nationalitet."⁵³ Den ovenstående behandling tyder imidlertid på, at man skal være varsom med at foretage en almenlydig sammenkædning af krigsdeltagelse, kollektiv selvopfattelse, meningsløshed og tvang for nordslesvigerens vedkommende. Nærlæses soldaternes samtidige overvejelser, så tegnes et meget mere kompliceret, nuanceret og til tider decideret mudret billede. Ganske vist var en følelse

af tvang unægtelig til stede blandt nordslesvigerne, men opfattelse og legitimering af krigsdeltagelsen var alt andet end en simpel sag om enten indvilgelse eller tvang.

Spørgsmålet om tvang er heller ikke indskrænket til soldater fra nationale mindretal. I behandlingen af den franske hær skelner den amerikanske historiker Leonard Smith for eksempel mellem to former for indvilgelse, nemlig henholdsvis en indledningsvis accept og den kontinuerlige sociale og kulturelle beslutning om at fortsætte med at kæmpe under mere og mere alvorlige omstændigheder. Under mytterierne i den franske hær i 1917 var det ifølge Smith heller ikke tvang, som satte en stopper for soldaternes våbenedlæggelse. Soldaterne vendte selv tilbage til skyttegravene.⁵⁴ For nordslesvigernes vedkommende kan der på tilsvarende vis henvises til, at der ikke udelukkende var tale om tvang i form af lovgivning og mulige repressalier fra myndighedernes side. Den fortsatte sociale og politiske accept i Nordslesvig spillede givetvis også ind, men den kom dog under pres i krigens løb, særligt fra 1916. Heller ikke den britiske historiker John Horne accepterer den gensidigt udelukkende opdeling af tvang over for indvilgelse. Han peger i stedet på *tvang* og *overtalelse* og anser begge dele som eksterne påvirkninger med henvisning til både militær og civil lovgivning. Hertil kom de moralkodekser og værdier, som blev knyttet til krigsdeltagelse. Forestillinger om mod og maskulinitet samt det synspunkt, at nationalstaten var truet af fjender, skabte et meget indvirkningsfuldt moralsk og kulturelt miljø, som gjorde det svært for britiske soldater at nægte udførelsen af deres 'pligt'.⁵⁵

Blandt dansksindede krigsdeltagere kan der findes eksempler på oplevelsen af tvang på tværs af alder, frontmæssig placering, krigens kronologi og sindelagets bevidsthedsgrad. Det er oftest korte bemærkninger i varierende sammenhænge og i nogle tilfælde ganske eksplicit ved benyttelse af ord som "tvangssoldat" eller "Musspreussen".⁵⁶ Gårdejerer Mathias Mygind er værd at dvæle ved i denne sammenhæng. Han blev indkaldt til hæren på sin 38-års fødselsdag den 2. august 1914 og tjente som infanterist på østfronten frem til september 1915, hvor han faldt nær Grodno i det nuværende Hviderusland. I sine breve udtrykte han forskellige og til tider selvmodsigende opfattelser af krigspligten. Han var en modvillig, men samtidig kapabel og ansvarsbevidst soldat, og det lader ikke til, at han på noget tidspunkt overvejede faneflugt. I modsætning til for eksempel Peter Østergaard og Mikael Steffensen tvivlede han derimod på, at pligtopyldehed var den rette vej at gå

for nordslesvigerne, selvom han i praksis støttede op om denne linje. Han håbede tydeligvis på, at et tysk nederlag ville resultere i Nordslesvigs indlemmelse i Danmark, men trods dette kunne han også forbinde krigstjenesten med en forpligtelse over for hjemstavn og slægt:

"[...] bare man dog kunne håbe på, at udfaldet bliver en befrielse fra tyskeråget. Det er en tung pligt, der er lagt på de mange nordslesvigere at drage i kamp med undertrykkerne. Af alt hvad et lille folk har lidt i århundreder synes mig intet så hårdt som dette at ofre liv og stille sig selv blandt erobrernes og undertrykkernes række, for at bruge et mildt udtryk, mens vort inderligste ønske er selvbestemmelsesret for alle undertrykte folkeslag. Man må så vidt mulig søge at stænge for tanken, at den ikke kommer ind på dette område, thi da synes den tunge pligt som fædres jord og fædres arv pålægger os næsten tungere, end man kan bære. Vi må se at dvæle ved øjeblikket og at takke Gud for hver dag, der går [...] Da kan man da også trods alt takke for arven vi har fået at kæmpe for, nu mærker vi, hvor vi holder af vort lille land og vort kære hjem."⁵⁷

I én og samme tankerække sammenfattede Mygind reelt set det, der skulle blive kernen i eftertidens bærende sønderjyske fortælling om krigen. Han så sig selv i sine undertrykkers tjeneste, og han følte dermed, at han med livet som indsats indirekte kæmpede imod egne ønsker og interesser. På trods af det knyttede han alligevel pligten og sin soldaterindsats til hjemstavn samt dansk kultur og arv. Man ser altså også her en sammenkobling mellem pligtfølelse, danskhed og hjemstavnsfølelse. Denne opfattelse gjorde ikke krigsdeltagelsen mindre paradoksal, men den forhindrede potentielt den følelse af meningsløshed, som Hans Schultz Hansen fremhæver. Det var dog en skrøbelig overbevisningskonstruktion, og man ser ligeledes tvivl og modløshed hos både Steffensen, Moos og Peter Østergaard, som fastholdt at pligtens vej var den rette at gå for nordslesvigerne.

Mygind mistede derimod hurtigt troen på, at krigsdeltagelsen var vejen at gå for danskheden. I maj 1915 påvirkede nyhederne om tysk fremgang på østfronten ham i hvert fald negativt. I dagbogen skrev han: "[...] skulde voldsregimenter og militarisme sejre, går vi nok trange tider i møde. Da synes mig ofret for stort, hvad danske mænd har bragt ved at gennemgå denne skrækelige krig og sætte liv til og kæmpe imod det, man holder af, fædres jord, fædres arv og vort modersmål."⁵⁸ Der kan være tale om en upræcis formulering, men som ordene faldt, virker det som om, at Mygind i øjeblikket anså krigsdelta-

Mathias Mygind (1876-1915) fotograferet sammen med sønnen Hellen i 1910/1911. Mygind blev indkaldt fra krigens begyndelse og tjente i Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 84. Han faldt under den tyske fremrykning på østfronten den 10. september 1915. Han efterlod sig tre børn og hustruen Kirsten Margrethe Mygind (født Høyer). Billedkilde: Lokallhistorisk forening for Øster Lindet sogn, B700310.

gelsen som stridende imod den danske sag. Hvis Mygind var protesttilhænger, kunne det store offer i form af de nordslesvigske faldne kun retfærdiggøres af en genforening, hvilken fremstod mindre sandsynlig, hvis Tyskland vandt krigen. I denne forbindelse må man spørge, hvad der så fik Mygind til at bevare følelsen af forpligtelse? Værdier som udholdenhed, karakterfasthed, retskaffenhed og hæderlighed var knyttet til pligtkulturen og kunne sammen med militærdisciplinen virke understøttende. Tilsvarende var de eneste alternativer for Mygind i denne situation enten faneflugt eller tilfangetagelse af fjenden i en kampsituation, men risiciene forbundet hermed kunne være meget afskrækkende. I identitetsmæssig sammenhæng kan svaret muligvis ligge i den regionale forankring af danskheden i Nordslesvig. Trods tvivl og modløshed var det i hvert fald retten til at bebo hjemstavnen som dansksindet, Mygind vendte tilbage til i sine refleksioner.⁵⁹

Hvis det ud fra selvopfattelse og tilhørsforhold skal forklares, hvordan en så modsætningsfyldt indstilling til krigsdeltagelsen kan hænges sammen med nordslesvigernes overordnet set pålidelige indsats som soldater, står forbindelsen mellem regional hjemstavnsfølelse og danskhed som et holdbart svar. Danskhed i sig selv kunne næppe fordrer udholdenhed og pligtfølelse, da den nationale spænding netop udgjorde kilden til krigsdeltagelsens paradoksale karakter. Ud fra et rent dansknationalt perspektiv ville nægtelse og protestpolitik udgøre en mere oplagt tilgang. Derfor må det have været hensynet til danskheden i en helt konkret regional kontekst, som var det springende punkt, når landsdelen i det samtidige perspektiv med størst sandsynlighed ville forblive en del af Tyskland.

Hvis vi lader henholdsvis Mathias Mygind og Thorvald Daus opfattelser udgøre de to overordnede forståelser af krigspligten, så kommer et fortolknings- og forklaringspektrum til syne, som både blotlægger det paradoksale og samtidigt viser, hvordan den pålidelige krigsindsats kunne fortsætte blandt de dansksindede. Fra Myginds perspektiv var den tyske krigstjeneste en fremmed sag. I værste fald kunne indsatsen modarbejde det nordslesvigske mål om at hævde landsdelens danskhed. Den tyske stat var en undertrykker, og det eneste, der knyttede ham til den, var hans tilhørsforhold og kærlighed til hjemstavnen samt den danske arv. Hermed var krigsdeltagelsen en defensiv handling, hvor man klamrede sig til hjemstavnsretten. Kun tysk nederlag ville være et positivt udfald, da dette muliggjorde en grænserevision. I denne optik var det paradoksale element markant, i og med at de

dansksindede netop befandt sig på tysk side under krigen. Krigsindsatsen blev så at sige kun en kamp for egen overlevelse, hvorved deltagelsen kunne opfattes som en offerrolle.

Fra Daus perspektiv så situationen imidlertid anderledes ud. Hvis tysk sejr kunne resultere i forbedrede vilkår for Nordslesvig, måske endda muliggøre en grænseændring, så var der en reel dansk-slesvigsk sag at kæmpe under krigen.⁶⁰ Krigsdeltagelsen kunne hermed være en måde at bevise sit værd som borgergruppe og tilkæmpe sig national frihed inden for den tyske stat.⁶¹ Dermed kunne meningsløsheden skubbes til side, i og med at rollen som tysk soldat fik et reelt nationalpolitisk formål i en regional kontekst. Pligten blev på ingen måde lettere at bære, men retfærdiggørelsen ville bestå med forankring i 'det lille hjemland'. Med andre ord var det muligt for dansksindede at tænke kampen for den danske sag ind i krigsdeltagelsen, men i så fald spillede det en betydelig rolle, hvad den enkelte anså for det mest realistiske fremtidsscenario, og hvordan krigsudfaldets konsekvenser blev vurderet. Mikael Steffensen og Thorvald Dau står som de bedste eksempler på et positivt syn på krigsdeltagelsen. Mathias Mygind og Hans Moos havde derimod sværere ved at se en meningsfuld forbindelse mellem krigsindsatsen og danskheden i Nordslesvig, hvis ikke Tyskland led nederlag. Til trods for dette var koblingen mellem hjemstavnen, danskhed og krigspligt stadig til stede i deres syn på krigen.

Uanset om krigsdeltagelsen blev anset for meningsløs eller ej, så kunne mindretalspositionen i det civile liv og en oplevet diskrimination under tjenesten være med til at bekræfte den enkelte i, at faneflugt var det rigtige valg. Omvendt er der ikke noget, som tyder på, at en dansk selvopfattelse generelt set var en væsentlig årsag til nordslesvigsk desertion.⁶² Desuagtet blev modsætningsforholdet mellem dansk og tysk forstærket af oplevelsen af diskrimination, også i tilfælde hvor det måske ikke tidligere havde gjort sig gældende. Sprogforbud og orlovsspæringer var en påmindelse om minoritetsstatus og den nationale kamp i hjemstavnen – og forskelsbehandlingen forekom endnu mere urimelig i krigshverdagen, når langt størstedelen af nordslesvigerne netop gjorde deres pligt. Derfor viser den danske selvforståelse sig så ofte i forbindelse med oplevelsen af diskrimination, og i samme tråd virker det sandsynligt, at protestpolitiske sympatier, der jo besværliggjorde sammenknytningen af krigsdeltagelse og nationalkampen, i denne forbindelse yderligere øgede tilbøjeligheden til at begå faneflugt.⁶³ Jeg vil derfor argumentere for, at selv om pligtspørgsmålet kunne fortolkes forskelligt, så blev

Et kompagni fra Reserve-Jäger-Bataillon Nr. 9 fotograferet på march fra Noyon til Dives i Frankrig i april 1915. Adskillige sønderjyder gjorde tjeneste ved jægerne, blandt andet Hans Moos (1889-1916). Billedkilde: Museum Sønderjyllands Mediearkiv, B4929.

den anskuelse, som Mathias Mygind lagde frem, den dominerende i eftertiden, da det tyske nederlag og Genforeningen i sidste ende blev en realitet. I dette lys udgjorde tvangsaspektet, offerrollen og håbet om en genforening via tysk nederlag en mere oplagt og lettere forståelig fortælling, og allerede i november 1918 knyttede H.P. Hanssen netop krigsindsatsen og Genforeningen sammen.⁶⁴ Til sammenligning havde den opfattelse, som Mikael Steffensen og Thorvald Dau fremsatte i deres breve, sandsynligvis trange kår, da logikken i løbet af 1930'erne blev vanskeligere at følge i en genforenet kontekst, hvor modsætningen mellem dansk og tysk i øvrigt ikke blev mindsket.⁶⁵

I stedet for at fokusere på tvang burde man måske, ligesom John Horne, opsætte en tre-vejs-skelnen mellem *accept*, *udholdenhed* og *nægtelse*. Soldaternes opfattelser af pligt kunne nemlig ændre sig over tid på baggrund af deres krigserfaringer og forventninger til krigens udfald, ligesom de kunne være forskellige fra civilsamfundets opfattelser før og under krigen. Man må også medtænke soldaternes egen vilje- og

handlekraft. De var ikke udelukkende ofre for krigen. Mange følte et engagement og havde i hvert fald til tider forskellige muligheder for at agere og reagere, hvilket spiller en mindre rolle i efterkrigstidens fortællinger. I al fald er udholdenhed en helt central term for Horne, og dette er for nordslesvigernes vedkommende også fremhævet af Claus Bundgård Christensen.⁶⁶ Der kan findes både accept, udholdenhed og nægtelse blandt dansksindede soldater, men herudover bør det også betones, at det rent faktisk var muligt for dem at legitimere krigsdeltagelsen i overensstemmelse med deres egen selvopfattelse. Dette kunne være i en ren statsborgerlig forståelse, med vægt på forholdet mellem

Pligtens vej var "hårdere end mennesker kan udholde alene", som Mikael Steffensen skrev i oktober 1917. Dette gjaldt både billedligt og bogstaveligt. Alligevel kunne nordslesvigske soldater anskue krigstjenesten som meningsfyldt og formålsrettet, hvis den blev forstået som en indsats for hjemstavns danskhed. Fotografiet er taget af Kresten Andresen i 1915/1916 og viser en sønderskuet fransk vej på Vestfronten, muligvis adgangsvejen til frontlinjen. Billedkilde: Museum Sønderjyllands Mediearkiv, B130430.

pligt og ret, eller som en forpligtelse over for hjemstavnen, hvormed krigsdeltagelsen kunne anses som den sikreste måde at værne om danskhed og retten til landsdelen.

Konklusion

For dansksindede krigsdeltagere under 1. verdenskrig var pligtopfattelsen ikke noget entydigt. Tilsvarende var spørgsmålet om, hvad pligten indebar, omstridt. Alligevel kan man på baggrund af det undersøgte materiale se konturerne af en dansksindet pligtforståelse, som udsprang fra en statsborgerlig sammenhæng. Inden for denne kunne krigstjenesten anskues som både meningsfyldt og formålsrettet, hvis den blev forstået som en indsats for hjemstavns danskhed. Dette skal ses i lyset af, at en realistisk forventning om en genforening med Danmark næppe slog rod blandt soldaterne før i efteråret 1918, hvorved det væsentligste formål med krigsdeltagelsen i første omgang var bevarelsen af danskheden i Nordslesvig inden for den tyske stat. Opfattelsen indikerer en forbindelse mellem det udpræget bevidste nationale sindelag på den ene side og militær pligttrøsk på den anden. Var soldaten herudover af den opfattelse, at også tysk sejr i verdenskrigen kunne gavne danskhedens vilkår i Nordslesvig, så blev tjenestens selvmodsigende aspekter mindre tyngende og nemmere at udstå. Således var krigsdeltagelsen næppe blot et spørgsmål om tvang. Blandt nordslesvigere kan der findes eksempler på både en positiv accept af krigstjenesten, udholdenhed af den tunge pligt og nægtelse i form af faneflugt. Herudover kunne dansksindede soldater ikke blot begrunde og retfærdiggøre deres krigsdeltagelse, men det var faktisk også muligt at finde mening med den i overensstemmelse med deres egen selvopfattelse og fællesskabsforståelse, særlig når pligten blev knyttet sammen med retten til hjemstavnen og muligheden for at bevare danskheden her. Dermed udgør en identitetsmæssig binding mellem hjemstavnsløvelse og danskhed også et væsentligt fundament for ikke bare at forstå, men også forklare de paradoksale forhold, som unægtelig karakteriserede den nordslesvigske krigsdeltagelse. Netop regionalt baseret danskhed kunne nemlig til en vis grad forlige krigsdeltagelsens selvmodsigende elementer eller i det mindste give tjenesten en form for legitimitet.

KILDER

Utrykte kilder:

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig (ADCB):

P345 Lorens Jepsen: feltpostbreve.

Arkivet ved Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot (MSS):

Personarkiv Nissen, Friedrich: feltpostbreve og dagbøger.

Rigsarkivet Aabenraa (RAÅ):

0134 Dau, Nicolai: Breve.

0523 Moos, Peter, Nybøl: Breve fra sønnen Hans Moos.

2099/-1 Jensen, Anna Marie Bothilde: Breve fra Mikael Steffensen.

0734A/-4 Thomsen, H. Lausten, amtslæge: Breve fra H. Lausten Thomsen til hans første hustru Botilde (1914-1915).

0734A/-4a: Thomsen, H. Lausten, amtslæge: Breve fra H. Lausten Thomsen til hans første hustru Botilde (1916-1918).

Privat Eje (PE):

Iver Henningsen, Haderslev: breve og tegninger.

Thyge Thygesen, Stepping: krigsdagsbog og breve.

Jens H. Møller (dagbøger): digitalt tilgængeligt på verdenskrig.dk: <http://www.eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/txt/JHMoller.pdf>.

Trykte kilder:

Borup, Inge: *Og det kalder man at være civiliseret – Hans Lorentzens dagbog fra 1. Verdenskrig*, Odense 1998.

Bundgård Christensen, Claus (red.): *Krestens breve og dagbøger – En dansker på vestfronten i Første Verdenskrig*, København 2012.

Chrp.: "I Slægtens spor – Nogle Træk af til Belysning af sønderjysk Ungdoms-Sind 1914-18", *Almanak for Nordslesvig*, 1942, s. 52-78.

Henningsen, Kaj, Lars N. Henningsen og Martin Bo Nørregård (red.): *Sanitetsoldat på Østfronten – Haderslev-vognmaleren Iver Henningsens breve og tegninger 1915*, Haderslev 2015.

Kraack, Gerhard, Frank Lubowitz og Hans Schultz Hansen: *Der nationale Gegensatz – De nationale modsætninger 1914-1933*, Aabenraa/Flensburg 2001.

Kaufmann, Thomas: *Med håb i mørket – en sønderjydes breve fra Første Verdenskrig*, Sønderborg 1967.

Kreutzmann, Jørgen: *Når retsind fører ordet – Mathias Mygind – En sønderjyde i 1. Verdenskrig – dokumentarroman fra Østfronten baseret på breve og dagbøger*, Odense 1999.

Pligtspørgsmaalet, udgivet anonymt ("af En Dansker"), København 1917.

Reiff, Johannes: "Til Minde om en af dem der faldt – Mikael Steffensen", *Højskolebladet*, 1921, s. 825-826.

Rørdam, Valdemar og Jes Sarup: *Sønderjyden Mikael Steffensen – en af de faldne*, København 1918.

Rørdam, Valdemar: *Krestens Breve – udgivne af hans Moder*, København 1919.

Skar, Marius C.: *To Faldne Brødre – Breve fra Jeppe og Peter Østergård Hjem til Nordslesvig*, Kolding 1931.

Thomsen, H. Lausten: "I Krigens Vold", *Sønderjyske Årbøger*, 1930, s. 1-40.

Thygesen, Jonas Schultz og Martin Bo Nørregård: *Kun legetøj i deres hænder – Thyge Thygesens krigsdagbog og feltpostbreve til Stepping 1914-1918*, Haderslev 2008.

von Jessen, Franz: *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937*, København 1938.

Wemmelund, Poul G.: *Den Onde Krig – Uddrag af Hans Bruuns dagbogsnotater og hans brevveksling med hustruen Sofie Bruun under 1. Verdenskrig 1914-1918*, Herning 2000.

LITTERATUR

Adriansen, Inge: "Mindesmærker i Danmark for faldne sønderjyder". I Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.), *Sønderjyderne og Den store Krig 1914-1918*, Aabenraa 2006, s. 289-318.

Adriansen, Inge: "Første Verdenskrig 1914-1918". I Inge Adriansen et al. (red.), *Sønderjylland A-Å*, Aabenraa 2011, s. 127-129.

Christensen, Claus Bundgård: *Danskere på Vestfronten 1914-1918*, København 2009.

Christensen, Claus Bundgård: "National identity and veteran culture in a border region: The Danish minority in the German Army during the First World War", *War in History*, vol. 27 (1), 2020, s. 57-80.

Christensen, Steffen Lind: "Vi ved bedst selv, hvad vi er" – Kollektiv selvpøpfattelse blandt nordslesvigske krigsdeltagere, 1914-1918, ph.d.-afhandling Aarhus Universitet 2020. Tilgængelig online via DOI: <https://doi.org/10.7146/aul.381>.

Denman, Terrence: "The Catholic – Irish Soldiers in the First World War", *Irish Historical Studies*, vol. 27, no. 108, Dublin 1991, s. 352-365.

Frandsen, Steen Bo: *Dänemark – Der kleine Nachbar im Norden – Aspekte der deutsch-dänischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Darmstadt 1994.

Frello, Birgitta: *Kollektiv Identitet – kritiske perspektiver*, København 2012.

Hansen, Hans Schultz: "Nationalitetskamp og modernisering 1815-1918". I Lars N. Henningsen et al. (red.), *Sønderjyllands Historie 2 – Efter 1815*, Aabenraa 2009, s. 11-240.

Hansen, Hans Schultz: *De Danske Sønderjyders Førstemand – H.P. Hanssen 1862-1914*, Aabenraa 2018.

Hansen, Hans Schultz: *Genforeningens Arkitekt – H.P. Hanssen 1914-1936*, Aabenraa 2020.

Jørgensen, Marianne Winther og Louise Phillips: *Diskursanalyse som teori og metode*, København 1999.

Kramer, Alan: "Recent Historiography of the First World War (Part II)", *Journal of Modern European History*, vol. 12, nr. 2, 2014, s. 155-175.

Lister, Ruth: *Citizenship: Feminist Perspectives*, Basingstoke 2003.

McCartney, Helen B.: *Citizen Soldiers – The Liverpool Territorials in the First World War*, Cambridge 2005.

Münch, Philipp: *Bürger in Uniform – Kriegserfahrung von Hamburger Turnern 1914 bis 1918*, Freiburg 2009.

Nørregård, Martin Bo: "Sønderjyderne ved fronterne". I Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.), *Sønderjyderne og Den store Krig 1914-1918*, Aabenraa 2006, s. 95-123.

Rachamimov, Alon: "Collective Identifications and Austro-Hungarian Jews (1914-1918) – The Contradictions and Travails of Avigdor Hameiri". I Laurence Cole og Daniel Unowsky (red.), *The Limits of Loyalty – Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*, Oxford 2007, s. 178-198.

Rerup, Lorenz: *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982.

Smith, Rogers M.: "Modern Citizenship". I Enqin F. Insin & Bryan S. Turner (red.), *Handbook of Citizen Studies*, London 2002, s. 105-115.

Sørensen, Svend Falkner: *Faneflugt? – Dansksindede soldaters flugt fra tysk krigstjeneste 1914-18*, Aabenraa 1989.

Ulrich, Bernd og Benjamin Ziemann (red.): *German Soldiers in the Great War – Letters and Eyewitness Accounts*, Barnsley 2010.

Watson, Alexander: *Enduring the Great War – Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914-1918*, Cambridge 2008.

Winter, Jay (red.): *The legacy of the Great War – Ninety years on*, London 2009.

Winter, Jay, og Antoine Prost: *The Great War in History – Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge 2005.

Zerlang, Martin: *1914*, København 2014.

NOTER

- 1 Denne artikel bygger på en ph.d.-afhandling forsvaret ved Aarhus Universitet i 2020.
- 2 Ulrich og Ziemann 2010, s. 11.
- 3 Kraack m.fl. 2001, s. 67.
- 4 Sørensen 1989; C.B. Christensen 2009, s. 264-82.
- 5 For den traditionelle udlægning se for eksempel Frandsen 1994, s. 122; Adriansen 2011, s. 127; Hansen 2009, s. 232-40; Zerlang 2014, s. 133. Om nordslesvigernes militære pålidelighed, se C.B. Christensen 2009 passim; C.B. Christensen 2020.
- 6 Se S.L. Christensen 2020.
- 7 C.B. Christensen 2009, s. 264-277, 140-169; C.B. Christensen 2020, s. 79.
- 8 Winter & Prost 2005, s. 97-108; Winter 2009, s. 96-100, 105-108; Kramer 2014, s. 163.
- 9 C.B. Christensen 2009, s. 33-34, 266, 456.
- 10 S.L. Christensen 2020, s. 273-336, 391-406.
- 11 Rørdam 1918; Rørdam 1919 (Andresens breve og dagbøger er desuden genudgivet i 2012, redigeret af C.B. Christensen); Thomsen 1930; Skar 1931.
- 12 Kreutzmann 1999; Wemmelund 2000; Borup 1998; Thygesen og Nørregård 2008; Henningsen m.fl. 2015.
- 13 Se f.eks. Jørgensen og Phillips 1999, s. 9, 17; Frello 2012, s. 194-216. På det teoretiske plan tager artiklen især udgangspunkt i antropologerne Fredrik Barth og Richard Jenkins samt sociologen Rogers Brubaker.
- 14 For yderligere metodiske og kildemæssige overvejelser og henvisninger, se S.L. Christensen 2020, s. 63-89.
- 15 Pligtspørgsmaalet 1917, s. 4-7.
- 16 Ibid., s. 11-13.
- 17 Sørensen 1989; C.B. Christensen 2009, s. 265, 274-76.
- 18 Pligtspørgsmaalet 1917, s. 16.
- 19 Om protestpolitikken og protestfløjen i Vælgerforeningen se Rerup 1982, s. 261-68; Hansen 2009; Hansen 2018, s. 98-111, s. 231.
- 20 Kreutzmann 1999, s. 119, 163. Se også RAÅ 0734A/-4 Lausten-Thomsen, 08-03-1915; RAÅ 0734A/-4a Lausten-Thomsen, 22-08-1916, 01-11-1918.
- 21 Se f.eks. Lister 2003, s. 13-23; Smith 2002, s. 106.
- 22 Se f.eks. C.B. Christensen 2012, s. 45; RAÅ 0523 Moos, 04-08-1914.
- 23 PE Iver Henningsen, udateret.
- 24 Henningsen m.fl. 2015, s. 221
- 25 Ibid., s. 142; PE Iver Henningsen, udateret.
- 26 Henningsen m.fl. 2015, s. 193, 220.
- 27 Ibid., s.198.
- 28 Se også S.L. Christensen 2020, s. 304-334.
- 29 RAÅ 0134 Dau, 12-02-1918; MSS Nissen 21-07-1916; PE Jens H. Møller, dagbog 16-11-1916; Thygesen og Nørregård 2008, s. 13-14. Se også Nørregård 2006, s. 120-22; C.B. Christensen 2009, s. 281-91.
- 30 Thygesen og Nørregård 2008, s. 210.
- 31 Ulrich & Ziemann 2010, s. 11; McCartney 2005.
- 32 RAÅ 0134 Dau, 12-02-1918, 04-09-1917, 13-11-1917, 11-12-1917.
- 33 Ibid., 12-02-1918.
- 34 For et lignende eksempel på en minoritetsgruppes skelnen mellem loyalitet og identifikation med staten, se Rachamimov 2007. Man ser både betoning af civile værdier og idealer også i forbindelse med pligt opfattelse og -trokab blandt tyske soldater: Se Münch 2009, s. 241-252.
- 35 Se f.eks. Rørdam 1919; Johannes Reiff 1921, s. 825-826; Chrp. 1942, s. 52-78; Kaufmann 1967, s. 8; C.B. Christensen 2012, s. 10-11; Zerlang 2014, s. 133-35.
- 36 Skar 1931, s. 47.
- 37 Ibid., s. 101.
- 38 RAÅ 0523 Moos, 03-12-1915.
- 39 Ibid., 08-01-1916.
- 40 Ibid., 04-08-1914.
- 41 Ibid., 03-12-1915, 12-01-1916.
- 42 Skar 1931, s. 116.
- 43 Rørdam 1918, s. 58.
- 44 RAÅ 2099 Jensen, 09-11-1916.
- 45 Ibid., 08-09-1917.
- 46 Se også S.L. Christensen 2020, s. 273-334.
- 47 RAÅ 2099 Jensen, 17-03-1917.
- 48 Rørdam 1918, s. 81-82.
- 49 Ibid., s. 84.

- 50 For en uddybning af denne pointe, se S.L. Christensen 2020, s. 273-336.
- 51 RAÅ 0134 Dau, 16-11-1917.
- 52 RAÅ 0734A/4a Lausten-Thomsen, 01-11-1918.
- 53 Hansen 2009, s. 234.
- 54 Winter 2009, s. 96-100.
- 55 Ibid., s. 105-108
- 56 Se f.eks. PE Jens H. Møller, dagbog 21-05-1916, 24-03-1917; C.B. Christensen 2012, s. 60; Wemmelund 2000, s. 28, 87; ADCB P345 Jepsen, 18-06-1915, 09-11-1915; RAÅ 0734A/4a Lausten-Thomsen, 15-11-1918; Borup 1998, s. 66. Se også S.L. Christensen 2020, s. 327-329.
- 57 Kreutzmann 1999, s. 119, se også s. 169.
- 58 Ibid., s. 163.
- 59 Ibid., s. 254-55.
- 60 For eksempler på denne opfattelse se von Jessen 1938, s. 44 (H.P. Hanssens tale 17-11-1918); Hansen 2020, s. 35.
- 61 Dette er sammenligneligt med irske nationalister i den britiske hær. At opnå 'home rule' via krigsdeltagelse spillede imidlertid fallit efter Påskeopstanden i 1916. Se Denman 1992.
- 62 C.B. Christensen 2009, s. 281-82; Sørensen 1989, s. 24-26.
- 63 Sørensen 1989, s. 49-57.
- 64 von Jessen 1938, s. 43-47.
- 65 Se S.L. Christensen 2020, s. 365-371.
- 66 Winter 2009, s. 108-109; C.B. Christensen 2009, s. 291; C.B. Christensen 2020, s. 79. Se også Watson 2008.

Zusammenfassung

Die Narrative der Nachkriegszeit über die Teilnahme der dänischen Minderheit im 1. Weltkrieg, heben oft den Aspekt des Zwangs und die Hoffnung auf eine deutsche Niederlage hervor.

Nicht desto trotz erfüllten die meisten Nordschleswiger ihre Pflicht und wurden als eine vertrauenswürdige Soldateneinheit in der deutschen Armee betrachtet. Der vorliegende Artikel versucht diesem Paradoxon näher zu kommen. Ausserdem soll untersucht werden, wie die dänisch gesinnten Soldaten die Wehrpflicht empfanden und wie ihre Selbstauffassung und Zugehörigkeit diese beeinflussten.

Der Artikel zeigt Konturen einer dänisch gesinnten Pflichtauffassung auf, die einem staatsbürgerlichen Zusammenhang entsprang. Hier wurde eine Kriegs-/Wehrpflicht als sinnvoll und geeignet empfunden, wenn diese als Beitrag dafür angesehen wurde, die dänische Heimat zu bewahren.

Eine Wiedervereinigung des Dänisch-Nordschleswigschen war vor dem Herbst 1918 unrealistisch, und die Kriegsteilnahme sollte somit vor allem die fundamentalen Bürgerrechte der Minderheit innerhalb des deutschen Staates sichern.

Sehr dänisch-nationale Soldaten waren deshalb auch sehr pflichterfüllend. War der Soldat zusätzlich der Auffassung, dass ein deutscher Sieg auch für die Dänen in Nordschleswig vorteilhaft wäre, wurden die entgegengesetzten Aspekte des Kriegsdienstes weniger schwer. Der Dienst war vermutlich nicht nur eine Frage des Zwanges, solange die Nordschleswiger auch einen Sinn daran erkennen konnten, der zu der eigenen Selbstauffassung und dem Gemeinschaftsgefühl passte. Besonders, wenn diese Pflicht sich an die Heimat knüpfte und die Möglichkeit öffnete, das Dänische zu erhalten.

Der gaar som en Brusen igennem vort Land....¹

Sanghæfterne og sangens rolle i afstemnings- og genforeningstiden i Sønderjylland

AF ELSEMARIE DAM-JENSEN

Årene 1919-1920 var en hektisk tid i Sønderjylland præget af store politiske beslutninger og historiske begivenheder, der spillede ind på alle sønderjydere liv. Verdenskrigen kastede stadig skygger, men afstemning og genforening bragte samtidig masser af glæde og fester, hvor fællessang var en central del af aktiviteterne. Artiklen beskæftiger sig med de sanghæfter, som er bevaret, både fra de store fester i landsdelen og fra de lokale fester ude omkring i forsamlingshusene og andre steder, hvor festerne foregik. Desuden belyses sangens rolle i afstemnings- og genforeningstiden. Til sidst i artiklen omtales nogle af de erindringer, der kendes om sangen i perioden.

Indledning

Denne artikel er resultatet af et samarbejdsprojekt mellem Museum Sønderjylland og Videncenter for Sang, Sangens Hus, Herning. Projektet indgik i Genforeningen 2020 som et projekt med titlen "Sangen genforener 1920-2020".²

Forfatterens arbejde i projektet bestod først i formuleringen af en grundfortælling om Sangen i Sønderjylland: *Sange og sangtradition i Sønderjylland – med særlig vægt på Genforeningstiden*.

En fortælling om sangens rolle i Sønderjylland fra midt i 1800-tallet og op til Genforeningen 1920.³

Den anden halvdel af projektet er en afdækning af den sanglige fejring i forbindelse med tiden omkring afstemningen og selve Genforeningen.

Formålet har været at dokumentere og formidle viden om, hvilke typer af sange der blev sunget i perioden. Hvad sang man, hvem skrev sangene, hvordan blev sangene brugt og ved hvilke arrangementer? Hvad var sangens rolle – og hvorfor sang man så meget?

Udgangspunktet har været tilgængeligt materiale i form af sanghæfter, sangblade og programmer fra Rigsarkivet, Museum Sønderjylland,